

נספחות

הפסקת ההתיישבות בפלכים המערביים

(בשנת 1859)

המאניפסט של הצאר אלכסנדר השני ביום הכרתו (26 באוגוסט 1856) בדבר ביטול חובת הגיוס החליש בהרבה את תהליך ההתיישבות. אף-כי לרשות ההתיישבות עמד מספר גדול למדי של יחידות קרקע ממשלתית התיישבו בפלכים המערביים במשך שנת 1857 רק 41 משפחות. לעומת זאת הסתלקו מההתיישבות, אם בהשפעת המאניפסט או מטעמים אחרים, 253 משפחות. לקראת שנת 1858 הגיע מספר המתיישבים בפלכים המערביים ל-2827 משפחות. אופי ההתיישבות באזור חרסון ויקאטרינוסלאב היה שונה מזה שב-9 הפלכים המערביים. באזור הראשון היו התנאים קשים ביותר: בצורות תכופות, ארבה, מגיפות, דבר, בקר, אקלים קשה — אך הריכוז במושבות עצמאיות, הפיקוח וההדרכה מטעם הממשלה (למרות הליקויים הביורוקרטיים), העזרה הממשלתית לבניין המשק, המרחק מהערים — כל הגורמים האלה ביחד שמרו על הצביון החקלאי של המושבות. למרות המרחקים ביניהן לבין עצמן היה לכולן אופי אחיד. במסע של שלוש-ארבע שעות אפשר היה להגיע למושבה המרוחקת ביותר בפלך חרסון, או בפלך יקאטרינוסלב.

לעומת זאת היו תנאי ההתיישבות בפלכים המערביים נוחים יותר. נמנע מהמתיישבים מסע-העינויים ברגל במשך שלושה חדשים; ניתן להם לגור בבתיהם עד שעברו לנחלותיהם, מבלי לסבול מהסתגלות לאקלים חדש; הם היו על יד קרובי משפחתם ונסתייעו על ידם בכל עת צרה. האיסור לצאת מהמשקים לשם הכנסה צדדית, היה קיים גם בפלכים המערביים, אולם השלטונות לא הקפידו על כך, והמתיישבים היו, פחות או יותר, חופשים בתנועותיהם.

אולם על אף התנאים האלה היתה התמונה הכללית לאחר 18 שנות התיישבות בפלכים המערביים עגומה למדי. הפיצול ליישובים זעירים, וחוסר הקשרים בין היישובים לבין עצמם, מפאת המרחקים, גרמו לא במעט להחלשת גוף המתיישבים שמנה כ-3 אלפים משפחות.

בשלהי שנות ה-50 הלך וגבר הקיטרוג נגד התיישבות היהודים בפלכים

המערביים, מצד כל הפקידים הבכירים ועוזריהם בלשכות, שצינו את אי-ההתקדמות בהתיישבות ואת מצבה הקשה, והוכיחו כי היהודים אינם מסוגלים לעבודת-אדמה וכי אין להם כל נטיה אליה. עם זאת אין להסיח את הדעת מהמכשולים שנערמו בשפע על דרכם של המתנחלים: הסחבת הביורוקראטית והשחיתות, האדמה הגרועה, חוסר אדמות-מרעה, חוסר אמצעים, מצב משפחתי בלתי-מתאים, חוסר הדרכה, חוסר אשראי למחזור, היותם מיעוט מקופח בכפרי-הנוצרים ובמיוחד האווירה העויינת והמתנכרת בציבור היהודי.

מוראביוב, שר נכסי-המדינה, פנה לשלטונות הפלכים בבקשה להודיע על מצב המתיישבים בתחומי כל פלך, ולהגיש הצעות להשבתתו.

התשובות והסקירות של ועדי הפלכים להתיישבות היו עגומות למדי: השר הוילנאי כתב: "מ-227 מתיישבים בפלך וילנה — 121 מהם בעלי-משקים טובים, ממש כמו של האיכרים הרוסים; 71 משקים נחשלים; 35 משפחות טרם התחילו לסדר את משקיהן".

השר הגרודנאי כתב:

"מ-201 מתיישבים, רק 72 משקים מסודרים. כל השאר משקיהם במצב גרוע ביותר. מהם שאינם מעבדים את משקיהם כלל".

השר הקובנאי כתב:

"מצבם של המתיישבים בפלך קובנה אינו טוב; אמנם חשוב להכניס יהודים לחקלאות אך דרוש פיקוח עליהם ויש לרכום במושבות מיוחדות".

השר המוהילובי כתב:

"רוב המתיישבים הוכיחו רשלנות והזניחו את המשק. רבים נודדים לעיירות הסמוכות לסחור. מחוסרי האמצעים לא התחילו כלל בסידור משקיהם. הפיקוח עליהם קשה, האם לא מן הראוי להפסיק את המשך ההתיישבות בתחומי הפלך?" שאר הסקירות של שרי הפלכים נכתבו ברוח דומה.

עניין מיוחד לנו בסקירתו של ואסילצ'יקוב, שר הפלך הקיובי. גם הוא מונה את ליקויי ההתיישבות ומספר שבזמן הקציר לא נמצאו איכרים רבים במקום, כי היו מפוזרים בעיירות, מהם שהחכירו את אדמותיהם לאיכרי הסביבה בעד מחצית היבול ומהם שטרם נאחזו בחלקותיהם וטרם בנו את בתיהם; הבתים, בדרך כלל, בנויים ללא תוכנית וסדר והם צרים מדי. בהנהלה הפנימית במושבות אין סדר, והמתיישבים אינם נשמעים לרשות, ולראשי-הכפרים. ראשי-הכפרים היהודיים אינם מצטיינים בהנהלת העניינים הציבוריים, והתושבים, משום שאינם רגילים לראות אחד מאחיהם בתפקיד שלטוני — מתייחסים אליהם בזלזול. ואסילצ'יקוב אינו מסתפק בניתוח הדברים ומציע פתרון: לכוון את היהודים לאומנויות ומלאכה. כצעד ראשון בכוון זה, הוא מציע לבנות בכל פלך בית-ספר טכני למלאכה ולממנו מקופת "מס-הבשר".

כן מציע ואסילצ'יקוב להפסיק את המשך ההתיישבות בשלשת הפלכים

המנוהלים על ידו (קיוב, פודול, וזהליון). אשר להתיישבות הקיימת, הוא מציע לשכללה על ידי פיקוח יעיל.

תוכנית ואסילצ'יקוב נתקבלה באהדה על ידי מוראביוב, שר נכסיה-המדינה, לנסקי שר-הפנים ובלודוב ראש "הוועד היהודי". אמנם לא ברור היה איך ייחפכו רוב היהודים לבעלי-מלאכה — הן בפלך פודוליה היחס לתושבים הגוצרים היה 1:10 ובפלך וילנה 1:8½. ולנסקי לא האמין בהתגשמות ההצעה בפרט זה. אולם, את הצעתו להפסיק את המשך ההתיישבות קיבלו שלושתם, והיא הועברה למליאת "הוועד היהודי" שהיה הפוסק האחרון בכל ענייני היהודים.

"הוועד היהודי" הרחיב את הצעת ואסילצ'יקוב וקיבל החלטה: "להפסיק את התיישבות היהודים על אדמות הממשלה בפלכים המערביים, ולהציע למעוניינים להתיישב בחרסון ויקאטרינוסלב על השטחים הרורביים שנועדו להתיישבות יהודית. מותר ליהודים להתיישב בפלכים המערביים על אדמות פרטיות שנרכשו על ידם, אולם לא במפוזר על חלקות בודדות, אלא ביישובים מרוכזים שיהיו בהם לפחות 15 משפחות".

החלטה זו אושרה על ידי אלכסנדר השני ב־22 באוקטובר, 1859. לפי הנוהג היתה ההחלטה צריכה להיות מוגשת, מנוסחת ומנומקת, גם לסינאט, כדי לפרסמה ברבים. אולם הפרוקורור העליון עורר את השאלה אם רצוי לפרסם את נימוקי הפסקת ההתיישבות? בשלהי שנות ה־50 היה עוד לדעת הקהל ערך. שאלה פרוצידורלית זו נידונה על-ידי שלושת השרים הנוגעים בדבר וסוכם שלא כדאי לגלות את סיבות הפסקת ההתיישבות, על-כן הופיע החוק בתקנות הסינאט ללא פירושים ונימוקים.

ובכך נסתם הגולל על הרחבת ההתיישבות באזורי-המערב מעבר לגבולות חרסון ויקאטרינוסלב.